

svarbiausio mito perdirbinėjimai, susiję su derlingumo tikėjimų kompleksu“, vis dėlto ji sudaro savarankiškų straipsnių rinkinio įspūdį, nes joje nagrinėjamų tikėjimų ir apeigų ryšys su svarbiausiuoju mitu perdėm hipotetinis. Šioje knygos dalyje irgi nemažai panaudota baltiškos medžiagos, liečiančios jurgines, jonines, karvojų ir kt. Jos įjungimas į platesnius kompleksus ir susiejimas su įvairiais tikėjimais padeda geriau suvokti daugelį neaiškių mūsų kalendorinių švenčių momentų ar net iš viso jų pirmąsias prasmes. Daug mūsų kalendorinių švenčių aiškinimui dėkingos medžiagos yra ir pirmoje knygos dalyje. Įžvalgių knygos autorių sugretinimų dėka galima išaiškinti netgi vieno iš rečiausių ir sunkiausiai suprantamų lietuvių papročių – S. Daukanto aprašyto blukio vilki-

mo ir sudeginimo⁸ prasmę (plg. analogiškus slavų Badniako papročius, aprašytus p. 37–38).

Čia trumpai buvo stengtasi parodyti V. Ivanovo ir V. Toporovo knygos reikšmę lietuvių folkloristikai, kuri, beje, nesiriboja vien labai gausiu lietuviškos medžiagos panaudojimu platesniame indoeuropietiška kontekste ir nauju jos įprasminimu. Kur kas svarbiau yra pats tekstų rekonstrukcijos metodo taikymas mitologijos ir tautosakos mokslo srity.

N. Vėlius

⁸ [S. Daukantas], *Budą Senowęs Lėtuwiū Kalnienū iš Žámajtiū išsraszę Pagal senowęs Rasztū Jokyb's Łaukys, Petropilie, 1845, 141–142.*

Ekspirimentinė ir praktinė fonetika (Ekspirimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, t. 6), Vilnius, 1974, p. 374

Nelabai dera pradėti recenziją nuo pastabų apie tai, kas dar nepadaryta, bet faktas lieka faktu, kad neturime dar nei lietuvių fonologijos, nei moksliskai parašytos fonetikos. 1965 m. išėjusioje akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ beveik visas fonetikos skyrius „jau priklauso praeičiai“¹, t. y. aiškiai paseno. Paseno dėl to, kad Lietuvos fonetikai per pastarąjį dešimtmetį savo pasiektais tyrimų rezultatais gerokai pranoko minėtąjį akademinį veikalą. Nuo 1964 m. reguliariai kas dveji metai išeina vis naujas fonetikos darbų rinkinys. Daugelis tų darbų autorių – fonetikai eksperimentininkai, gerai įvaldę šiuolaikinę techniką ir statistinės analizės metodus. Tokį bendrą įspūdį sukelia ir paskutinis, šeštasis, fonetikos darbų tomas.

Iš viso rinkinyje skelbiamas 21 darbas. Pagal tematiką rinkinys suskirstytas į tris skyrius: „Garsai ir fonemos“ (7 straipsniai), „Žo-

džio kirtis ir priegaidė“ (5 str.), „Frazės kirtis ir intonacija“ (5 str.). Likusieji keturi straipsniai sudaro skyrelį „Metodiniai klausimai“. Lietuvių kalbos fonetikai skirta 13 darbų (be „Metodinių klausimų“). Daugelį iš jų, ypač atliktų eksperimentiskai, čia ir aptarsime, laikydami iš esmės tos pačios eilės, kokia jie išdėstyti rinkinyje.

Įdomiausi ir vertingiausi A. Pakerio, T. Plakunovos ir J. Urbelenės straipsnio „Lietuvių kalbos mišriųjų dvigarsių santykinė trukmė“ (p. 3–47) duomenys yra apie mišriųjų dvigarsių priegaidės ir trukmės santykius. Autoriams pavyko nustatyti, kad mišriųjų dvigarsių *a, e + l, m, n, r* bendroji abiejų dėmenų trukmė iš esmės priklauso nuo priegaidės, o dvigarsiai *i, u + l, m, n, r* linę pailgėti, kai jie kirčiuojami tvirtagališkai, nes dėl to smarkiai pailgėja sonantas. Iš mišriųjų dvigarsių trukmės palyginimo su sudėtiniais dvigarsiais, kurių trukmę autoriai tyrinėjo anksčiau², paaiškėjo,

¹ A. Girdenis, V. Žulys, *Lietuvių kalbos gramatika*, I, Vilnius, 1965, II, ten pat, 1971 (rec.), – *Baltistica* IX(2) (1973) 214.

² А. Пакерис, Т. Плакунова, Я. Урбелене, *Относительная длительность дифтонгов литовского языка*, – *Garsai, priegai-*

kad „beveik visada mišrieji dvigarsiai yra ilgesni už atitinkamus dvibalsius“, bet jų trukmės santykis „labai priklauso nuo dvigarsio tipo bei priegaidės“ (p. 12): mišrieji dvigarsiai su nosiniu sonantu esti vidutiniškai ilgesni už dvibalsius 22%, o dvigarsiai su *l* ir *r* – 9%. Jei pirmieji dvigarsiai turi tvirtapradę priegaidę, tai jų trukmės skirtumas nuo atitinkamos priegaidės dvibalsių padidėja iki 28%, o tvirtagalių tesiekia tik 17%. Palyginę mišriųjų dvigarsių bendrąją trukmę su ilgųjų balsių trukme (taip pat jų pačių anksčiau tyrinėta³), autoriai gauna vidutinišką 35 procentais didesnę mišriųjų dvigarsių ilgumą. Mišriųjų dvigarsių pirmųjų dėmenų palyginimas su atitinkamais trumpaisiais balsiais duoda tokį trukmės santykį: tvirtapradžių mišriųjų dvigarsių pirmieji komponentai [a·], [æ·] vidutiniškai 1,5 karto ilgesni už monoftongus, [i], [u] savo trukme beveik nesiskiria nuo balsių [i] ir [u], o „visų tvirtagalių mišriųjų dvigarsių pirmieji dėmenys yra arba lygūs su trumpaisiais balsiais, arba net trumpesni už juos“ (p. 14).

Tačiau kelia nuostabą tai, kad autoriai vis dar tebetiki, jog lietuvių kalba turinti kažkokį trumpą uždara *e* specialiai tarptautiniams žodžiams, kaip, pvz., žodžiuose komitetas, celė ir kt. Tokios dirbtinės fonemos buvimas ir net reikalingumas dabartinėje lietuvių kalboje neįrodomas nei teoriškai, nei praktiškai, todėl daug kas jos ir nebepripažįsta. Patikėję šiuo „konstruktu“, autoriai „padovanojo“ lietuvių kalbai ir keturis naujus mišriuosius dvigarsius: [e]+*l*, *m*, *n*, *r*, kurių lietuviai niekur kitur netaria, tik tarptautiniuose žodžiuose, nepagalvodami net, iš kokios kalbos tas tarptautinis žodis kilęs.

dė, intonacija (Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, t. 5), Vilnius, 1972, 3–36.

³ А. Пакерис, Т. Плакунова, Я. Урбелене, Относительная длительность гласных литовского языка, – Kalbos garsai ir intonacija (Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, t. 4), Vilnius, 1970, 30–54.

Keisčiausia, kad autoriai, šiaipjau sumanūs ir patyrę eksperimentininkai, nė žodžio neužsimena apie jų taikytus kalbos srauto segmentavimo principus. Ribų tarp segmentų klausimas yra problemiškas, nes jos gali būti nustatytos tik sąlygiškai⁴ ir žymiai priklauso nuo segmentavimo metodo ir principų. Šių eilučių autorius, recenzuodamas ankstesnį tų pačių autorių straipsnį „Lietuvių kalbos balsių santykinė trukmė“ (žr. 3 išnašą), jau yra atkreipęs jų dėmesį į būtinumą aiškiai suformuluoti savo segmentavimo principus, nes priešingu atveju kyla abejonių dėl rezultatų reikšmingumo apskritai⁵. Todėl dabar susidaro įspūdis, kad ribų klausimui autoriai sąmoningai uždeda tabu. Tiesa, vieną kartą jis sulaužomas straipsnyje „Lietuvių kalbos dvibalsių santykinė trukmė“ (žr. 2 išnašą) šia trumpa pastaba: „Segmentuojant diftongą, riba buvo pravedama per pereinamosios dalies vidurį“⁶. Iš citatos matyti, kad ribos tarp diftongo komponentų autoriai nustatyti nepajėgė, ir tai visiškai suprantama, todėl ir jų pasirinktąjį diftongų segmentavimo principą būtų galima pateisinti, bet tik tuo atveju, jeigu nebūtų likę paslapyje, kaip autoriai nustatinėjo pereinamosios dalies pradžią ir pabaigą. Tačiau recenzuojamojo straipsnio skaitytoją labiau jaudins kitas dalykas, būtent: koks likimas ištiko pereinamąsias dalis tarp mišriųjų dvigarsių komponentų? Išnykti, žinoma, jos neišnyko. Skaitytojui tokiu atveju pasirinkimas nedidelis: arba akiai tikėti šiaipjau gerai statistiškai paremtomis išvadomis apie „beribius“ dvigarsius, arba laukti naujų lietuvių kalbos mišriųjų dvigarsių santykinės trukmės tyrinėjimų.

Ir dar vienas dalykas. Eksperimentinių lietuvių kalbos fonetikos tyrinėjimų iš viso ne taip jau daug teturime; palyginti nedaug tetyrinėta dar ir garsų trukmė. Todėl keista, kad

⁴ D. B. Fry, Prosodic phenomena, – B. Malmberg (Editor), Manual of Phonetics, Amsterdam, 1968, 386–388.

⁵ A. Tekorius, Kalbos garsai ir intonacija (rec.), – Kalbotyra XX(1) (1972) 127.

⁶ А. Пакерис ir kt., min. str., 14.

autoriai neatkreipė dėmesio į 1968 m. pasirodžiusį D. F. Robinsono straipsnį, kuriame, be kita ko, yra duomenų ir apie dvibalsių bei mišriųjų dvigarsių trukmę⁷, artimų mūsų autorių gautiems rezultatams.

Recenzuojamojo straipsnio išvadose ir reziumė yra dvi klaidingos formuluotės: 1) „Tvirtapradžiai mišrieji dvigarsiai, kurių pirmieji komponentai yra *a*, *e*, kaip ir dvibalsiai *au*, *ai*, *ei*, trukmė beveik nesiskiria nuo atitinkamų tvirtapradžių (p. 18); turi būti „Tvirtagaliai mišrieji dvigarsiai...“ (plg. p. 8); 2) „Tvirtapradžių dvigarsių pailgėję pirmieji dėmenys visada ilgesni už atitinkamus balsius sudėtinuose dvigarsiuose, tačiau ši trukmė neprilygsta ilgojo diftongo trukmei“ (p. 47); turi būti „... vienabalsio trukmei“ (plg. p. 18; išretinta cituojant – *A. T.*).

Iki šiol lietuvių kalbotyroje žinomi du požiūriai į garsus [t–s], [t–š], [d–z] ir [d–ž] morfemų sandūroje: E. Mikalauskaitė ir V. Vaitkevičiūtė traktuoja tokias sandūras kaip dviejų skirtingų garsų junginius, o A. Pupkis laiko juos nesiskiriančiais nuo afrikatų. M. Strimaitienė straipsnyje „*Dar kartą apie lietuvių bendrinės kalbos afrikatas ir atitinkamus priebalsių junginius morfemų sandūroje*“ (p. 48–64), išmatavusi afrikatų ir atitinkamų junginių morfemų sandūroje bendrąją trukmę ir apdorojusi rezultatus statistiškai, daro tokią išvadą: „[t–š], [d–ž], [t–s], [d–z] tikrai susideda iš dviejų atskirų garsų ir skiriasi nuo atitinkamų tikrųjų afrikatų“ (p. 61; išretinta cituojant – *A. T.*). Kad afrikatų ir atitinkamų sandūrų bendroji trukmė skirtinga, autorė visiškai įrodė (P=99,9%), bet kad minėtos sandūros tikrai susideda iš dviejų atskirų garsų, šio eksperimento rezultatai dar nerodo. Bendrosios trukmės skirtumai, be abejo, jau gana tvirtas argumentas pirmosios koncepcijos naudai, bet, deja, lieka neišryškinti kiti galimi, gal net svarbesni, skirtumai. Reikėtų,

⁷ D. F. Robinson, Some Acoustic Correlates of Tone in Standard Lithuanian, – The Slavic and East European Journal XII(2), 1968, 206–212.

pavyzdžiui, išmatuoti ir palyginti afrikatų ir sandūrų atskirų elementų trukmę, ištirti, kuo skiriasi, sakysim, afrikatų sprogstamųjų elementų artikuliacija ir akustinė struktūra nuo atitinkamų sandūros elementų; be to, vertėtų dar afrikatų ir sandūrų abiejų elementų artikuliaciją ir akustinę struktūrą palyginti su atitinkamais sprogstamaisiais ir pučiamaisiais priebalsiais. Šiame eksperimente bene pirmą kartą buvo tirtos dvi diktorių grupės – pietvakarių aukštaičiai ir Vilniaus mieste gimę ir užaugę bendrinės tarties atstovai. Iš didelio abiejų diktorių grupių rezultatų panašumo recenzentas linkęs daryti prielaidą, jog norminė tartis darosi nebe vien suvalkiečių privilegija, o tvirtai įsigali šnekamojoje kalboje.

B. Svecevičius straipsnyje „*Lietuvių kalbos ilgujų balsių analizės – sintezės – analizės klausimu*“ (p. 65–72) šiek tiek patikslina šešių lietuvių kalbos ilgujų balsių [i:], [e:], [æ:], [a:], [o:], [u:] spektrų struktūrą. Tai straipsnyje vertingiausia. Be to, tai bene pirmas darbas, atliktas garsų sintezavimo metodu. O pirmoji straipsnio pusė, kur autorius aptaria „kalbos signalo sintezės istoriją ir metodus“ (p. 65), dėl pernelyg didelio trumpumo, paviršutiniškumo ir netikslumų neturi nei grynai mokslinės, nei populiarizacinės reikšmės. Kalbos signalo sintezės istoriją recenzentas supranta kaip įvairių sintezavimo metodų ir jų tobulinimo būdų aprašymą (jeigu toks aprašymas B. Svecevičiaus straipsnyje iš viso reikalingas). Kaip aprašoma kalbos signalo sintezės „istorija“, norėtųsi pademonstruoti keliomis citatomis: 1) „1782 m. G. Kratcenšteinas Rusijoje pirmasis sukonstravo keletą rezonatorių, kurie atgamindavo penkis rusų kalbos balsius“ (p. 65). Pirmiausia, netikslūs metai, nes traktatas apie šį prietaisą paskelbtas 1781 m.⁸ Be to, rezonatoriai patys negali atgaminti balsių. Jie gali veikti tik tada, jeigu jie koku nors būdu sužadinami, o sužadinimo būdas irgi labai svarbi sintezatoriaus charakteristika. Apie Kratcenšteino sintezės metodą pasakyta tik tiek, kiek

⁸ В. А. Артемов, Экспериментальная фонетика, Москва, 1956, 10.

ką tik pacituotame sakinyje. Arba vėl: 2) „Netrukus V. Kempelenas (1791) demonstruoja dar sudėtingesnį mechanizmą dirbtinei kalbai generuoti“. Apie V. Kempeleno mašiną viskas. 3) „Tais pat metais (1952 – A. T.) H. Dunas pasiūlė naujo tipo sintezatorių, kurį pavadino „elektriniu balsu“. Šis sintezatorius vėliau buvo patobulintas (Stevens, Kasowski, Fant, 1953)“. Taip trumpai apie naujo tipo sintezatorių. Panašiai rašoma ir toliau.

R. Merkytė bene pirmoji respublikoje sprendžia lietuvių kalbos matematinio modeliavimo problemas. Straipsnyje „*Skiemenių ir fonemų skaičiaus lietuvių kalbos žodžiuose savitarpio priklausomybės tyrimas*“ (p. 73–84), pasitelkusi paprastus variacinės statistikos metodus, autorė parodo, kad skiemenių ir fonemų skaičius lietuvių kalbos žodžiuose yra priklausomi dydžiai ir kad ta priklausomybė gali būti išreikšta lygtimi $l=2,2k+0,9$, kur l – skiemenių skaičius, k – fonemų skaičius žodyje; kitaip sakant, ilgėjant žodžiams, dėsningai trumpėja skiemuo. Gautoji matematinė išraiška būtų labai įdomi ir vertinga, jeigu tik būtų aiškiai formuluotos skaičiavimų išeities pozicijos. Labiausiai užkliūva tai, kad autorei neegzistuoja jokių skiemens problemų, o iš tikrųjų jos egzistuoja ir iki šiol tebėra toli gražu neišspręstos⁹. Todėl neaišku, pavyzdžiui, kaip autorė skirsto skieimenimis tokius žodžius kaip *minkštas*, *švaigždė*, *žiegždra* ir kt.

Antrasis rinkinio skyrius „Žodžio kirtis ir priegaidė“ savo tematika pats vieningiausias. Keturi iš penkių darbų skirti aktualiai priegaidės problemai. Kaip ir anksčiau, taip ir dabar lietuvių kalbos priegaidžių fonetinė prigimtis dar neišaiškinta. Apie priegaides rašiusiųjų skaičius jau nemažas, ir visi siekė atrasti vieną, patį esminį priegaidžių požymį. Žinomos trys ryškesnės nuomonės šiuo klausimu: vieni svar-

biausiu priegaidžių požymiu laiko pagrindinį toną, kiti – intensyvumą, treči linę priegaidžių fonetinės opozicijos pagrindo ieškoti spektrinėje charakteristikoje¹⁰.

A. Girdenis ir A. Pupkis, oscilografiškai ištyrę penkių diktorių priegaidžių opozicijas monoftonguose, savo straipsnyje „*Pietinių vakarų aukštaičių priegaidės (prozodiniai požymiai)*“ (p. 107–125) taip pat daro prielaidą, kad pietinių vakarų aukštaičių „priegaidžių esmė, be abejo, sudaro balsių ir apskritai skieimeninių garsų spektras, o ne vadinamieji prozodiniai požymiai (bent jau ne pagrindinio tono moduliacija)“ ir „kad iš visų prozodinių požymių ryškiausiai jas (priegaides – A. T.) skiria balsių trukmė“ (p. 119). Kitais žodžiais tariant, autoriai teigia, kad esminiu priegaidžių požymiu laikytini atitinkamų skieimeninių garsų kiekybės kitimai (tai, žinoma, dar reikia detaliai ištirti), kuriuos įvairiu reguliarumu lydi kiti požymiai; reguliariausias iš jų – trukmė. Čia tarsi nieko naujo: kad lietuvių tvirtagaliai balsiai ilgesni už tvirtapradžius, atrodo, jau niekas neabejoja. Tačiau, be trukmės faktoriaus, autoriai dar nustatė, kad tvirtapradžiuose balsiuose pagrindinio tono ir intensyvumo viršūnės pasirodo anksčiau, negu tvirtagalijuose. Ankstesnį intensyvumo viršūnės pasirodymą tvirtapradžiuose dvibalsiuose jau anksčiau yra pastebėjęs A. Pakerys (žr. 10 išnašą). Dabar recenzuojamame rinkinyje išspausdintas A. Pakerio straipsnis „*Tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių spektras*“ (p. 142–155) taip pat remia spektrinę priegaidžių prigimties hipotezę: „ F_1 ir F_2 vidurkiai akivaizdžiai rodo dvigarsių dėmenų kokybės skirtumus. Kirčiuotų tvirtapradžių dvibalsių *au*, *ai*, *ei* ir mišriųjų dvigarsių *ál*, *ám*, *ér* pirmieji dėmenys yra daug žemesnio pakilimo, negu atitinkamų tvirtagalių.

¹⁰ Čia turime galvoje A. Pakerio išvadą apie trijų pietinių vakarų aukštaičių dvibalsių *au*, *ai*, *ei* priegaides: A. Pakerys, Lietuvių literatūrinės kalbos sudėtinių dvibalsių *au*, *ai*, *ei* akustiniai požymiai, – Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, III, Vilnius, 1968, 97–118.

⁹ Л. Р. Зиндер, *Общая фонетика*, Ленинград, 1960, 279–286; О. В. Эссен, *Allgemeine und angewandte Phonetik*, 4. Aufl., Berlin, 1966, 131–136; E. Pulgram, *Syllable, Word, Nexus, Cursus*, The Hague–Paris, 1970.

Tvirtagalių dvibalsių antrieji dėmenys yra aukštesnio pakilimo, negu tvirtapradžių“ (p. 148–149). Tačiau apskritai šis straipsnis apvilia, nes jame iš esmės nėra nieko naujo palyginti su jau minėtu A. Parkerio 1968 m. straipsniu, kuriame pagrindiniais diktoriais buvo bendrine tartimi šnekantys pietinių vakarų aukštaičių kilmės asmenys, o dabar – kilę iš žemaičių ir rytų aukštaičių. Bet eksperimentinė medžiaga dabar geriau apdorota statistiškai, todėl ir išvados patikimesnės.

Nors prielaida apie spektrinę priegaidžių esmę dar toli gražu nepatikrinta, bet aptartieji A. Girdenio ir A. Pupkio bei A. Parkerio darbai leidžia kelti dar vieną priegaidžių hipotezę: lietuvių kalbos priegaidės gali būti ko gero kompleksinis reiškiny, kuriame inherentiniai ir prozodiniai priegaidžių požymiai susiję tam tikrais tarpusavio kompensacijos santykiais. Šią idėją stiprina ir A. Girdenio tyrimas „*Prozodinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje (trukmė, pagrindinis tonas, intensyvumas)*“ (p. 160–198). Iš šio tyrimo paaiškėja, kad šiaurės žemaičių tarmėje, kaip ir suvalkiečių (tikriausiai ir bendrinėje lietuvių tartyje), funkcionuoja iš esmės tie patys priegaidžių prozodiniai požymiai – trukmė, tono viršūnės padėtis, intensyvumo viršūnės padėtis: „Akūtiniai balsiai ir dvibalsiai yra trumpesni kaip cirkumfleksiniai, jų pagrindinis tonas ir intensyvumas pasiekia kulminaciją anksčiau, negu cirkumfleksiniuose skiemenyse. Pagrindinio tono aukštumu bei diapazonu ir vadinamuoju pikiniu intensyvumu priegaidės praktiškai nesiskiria“ (p. 192). Ir štai netikėta išvada – šiaurės žemaičių „priegaidžių nerodo daugelio balsių ir dvibalsių formančių struktūra“ (ten pat). Taigi, šiaurės žemaičių priegaidėse nėra to pamato, kurio, kaip jau sakytą, norėtume ieškoti bendrinėje tartyje – priegaidžių spektrinės struktūros skirtumų. Tada ir kyla inherentinių ir prozodinių požymių tarpusavio kompensacijos hipotezė: gal tais atvejais, kada nefunkcionuoja inherentinis požymis, yra pakankamas kitas požymis (ar kiti požymiai), jau nustatytas ar dar neatrastas, jų koreliaciniai

santykiai. Tačiau A. Girdenis atsargiai formuluoja kitą šiaurės žemaičių priegaidžių esmės hipotezę: „...galima manyti, kad priegaidės skiria staigus resp. tolydus akustinio „piešinio“ ir artikuliacijos kitimas ir ryškus resp. neryškus skiemens pradžios ir pabaigos kontrastas, kurį lemia koncentruotas resp. nekoncentruotas (arba energingas resp. neenergingas) subglotalinis spūdis“ (p. 193), todėl „šiaurės žemaičių priegaidės turėtų būti daugiau dinaminės, negu muzikinės...“ (ten pat). Be abejo, kaip ir kiekvieną hipotezę, taip ir šią reikia dar patikrinti. Tačiau, šiaip ar taip, šie naujieji lietuvių priegaidžių tyrimai turėtų sulaikyti ne vieną kalbininką, ypač bendrosios kalbotyros specialistą, nuo pernelyg supaprastinto lietuvių kalbos priegaidžių interpretavimo kaip muzikinio skiemens struktūros elemento¹¹. Dar pažymėtina, kad A. Girdenis pirmasis lietuvių kalbotyroje pritaikė statistinius vertinimo kriterijus spektrinėje analizėje, todėl jo išvados apie tiriamų garsų spektrinę struktūrą ypač patikimos. Straipsniui galima, žinoma, padaryti ir priekaištų. Pavyzdžiui, autorius nusižengia vadinamai metrologinei kultūrai, operuodamas milimetrais kaip intensyvumo vienetais. Ne visai gėra funkcinis priegaidžių elementus vadinti tonemos ir alotono (plg. fonema ir alofonas) terminais, tai lyg prieštarauja beveik įrodytam dalykui, kad lietuvių kalbos priegaidės nėra toninės.

G. Daugirdaitės straipsnis „*Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos tvirtagalių suaptinių dvibalsių /ie/ ir /uo/ intensyvumas*“

¹¹ Plg. F. de Saussure, A propos de l'accentuation lituanienne, – Recueil de publications scientifiques de Ferdinand de Saussure, Genève, 1922, 491; L. Hjelmslev, Accent, intonation, quantité, – StB VI (1936–1937) 1 tt.; H. C. Трубецкой, Основы фонологии, Москва, 1960, 224, 240, 247–248; P. Garde, L'accent, Paris, 1968, 160; iš dalies: W. Jassem, Podstawy fonetyki akustycznej, Warszawa, 1973, 255; taip pat: V. Vaitkevičiūtė, Fonetika, – Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965, 128 tt.

(p. 126–141), deja, neturi didesnės vertės, nes matavimų duomenys statistiškai neįvertinti, o išvados daromos iš akies, remiantis tik pirminių matavimo rezultatų stebėjimu. Ko iš tikrųjų vertos tokios išvados ir toks „mokslas“, jau yra tekę parodyti anksčiau¹².

Nė kiek neperdedant galima tvirtinti, kad intonacija – labiausiai neištirtas lietuvių kalbos fonetikos baras. Tai rodo ir akademinė Lietuvių kalbos gramatika, kurioje apie intonaciją nepasakyta nė žodžio. Ir čia ne V. Vaitkevičiūtės, fonetikos skyriaus autorės, kaltė. Taip yra todėl, kad lietuvių intonacijai skirtus darbus kol kas ant pirštų galima suskaityti. Štai ir recenzuojamame rinkinyje jų vos trys.

V. Pukelis rašo apie „*Frazės kirčiu pabrėžto žodžio ir jo kirčiuotojo skiemens akustinius požymius lietuvių kalbos patikrinamuosiuose klausimuose*“ (p. 199–217). Svarbiausioji šio tyrimo išvada yra ta, kad „pagrindinio tono dažnumas, akustinis intensyvumas (garsumas) ir trukmė negali būti esminiai akcentuojamojo frazės skiemens požymiai lietuvių kalbos patikrinamuosiuose klausimuose. Frazės kirčio esmė, matyt, slypi vidiniuose (inherentiniuose) akcentuojamojo skiemens struktūros požymiuose...“ (p. 206). Pirmiausia reikia pastebėti, kad autorius matavo intensyvumo ir pagrindinio tono viršūnes, o jos iš tikrųjų yra labai nepastovios ir kirčiuotų–nekirčiuotų skiemenų opozicijoje teigiamų rezultatų beveik niekad neduoda. Reikšmingesnės tokiais atvejais būna šių parametrų santykinės kitimo charakteristikos. Santykinė trukmė daugelyje kalbų – rusų, vokiečių, anglų ir kt. – yra gana stabilus frazės kirčio komponentas. Tą patį reiškini pastebi V. Pukelis ir lietuvių kalboje (esminiu kirčio požymiu jis trukmės, kaip cituota, nelaiiko): „...frazės kirčiu pabrėžtas žodis ir jo kirčiuotas skiemuo kiekybiškai vyrauja lietuvių kalbos patikrinamuosiuose klausimuose. Vadinasi, šios rūšies klausimuose santykinė žodžių (skiemenu) trukmė yra svarbus akustinis kirčiu pabrėžto žodžio (skiemens) požymis“ (p. 206). Bet pamatęs, kad pasitaiko atvejų, kada frazės

¹² A. Tekorius, *min. rec.*, 127–130.

kirtį turintis skiemuo būna trumpesnis už nekirčiuotus, autorius nusivilia prozodiniais požymiais, jis netgi atmeta mintį, kad tiriamuosiuose klausimuose akcentuojamasis frazės skiemuo galys būti išskiriamas visų prozodijos elementų tarpusavio sąveika ir kad pagrindinio tono dažnumas bei intensyvumas gali kompensuoti mažesnę šio skiemens išskyrimą trukme. Pagrindinio tono viršūnė ir intensyvumo pikas gal ir negali kompensuoti, bet iš principo pagrindinis tonas ir intensyvumas tikrai gali, tik autorius tų dalykų šiuo aspektu netyrė. Liko dar viena „visagalio“ požymio viltis – kokybė. Tačiau vargu ar bendrinėje lietuvių kalboje, kur beveik nėra kokybinės balsių redukcijos, iš viso įmanomas toks dalykas, kaip kirčiuoto skiemens išskyrimas vien garsų kokybės pokyčiais. Tikriausiai kirtį, kaip ir priegaidę (priegaidė ir kirtis glaudžiai susiję), galima laikyti kompleksiniu reiškiniu, kur veikia tam tikri požymių tarpusavio kompensacijos dėsniai¹³. Krinta į akis būdas, kuriuo autorius stengiasi pagrįsti savąją hipotezę: „Kadangi akcentuojamajam skiemeniui ištarti sugaištame daugiau laiko, matyt, daugiau reikia ir artikuliacinių pastangų. Todėl galima teigti, jog patikrinamųjų klausimų akcentuojamasis skiemuo yra įtemptesnis, negu kiti frazės skiemenys“ (p. 215). Mes manytume, kad yra kaip tik atvirkščiai – kirčiuotas skiemuo pailgėja todėl, kad jis tariamas su didesne artikuliacine energija, kuri, be kita ko, gal būt, padaro jį ir kiek įtemptesnį; o jeigu taip, tai lietuvių kalbos kirtis gali būti dinaminės (artikuliacijos prasme) prigimties. Ir pagaliau reikia ryžtingai pabrėžti, kad intensyvumas ir garsumas, kaip iš esmės skirtingos sąvokos – fizikinė ir psychoakustinė – nors viena nuo kitos ir nėra izoliuotos, bet viena kitos nepakeičia ir dažnai nėra visai paralelios¹⁴. Todėl termino „garsumas“ patei-

¹³ Autorius tyrė sakinį „Kikilis vis tikis išlikti“, todėl su priegaidėmis nesusidūrė.

¹⁴ А. И. Соловьева, Основы психологии слуха, Ленинград, 1972, 64–75, 82–87; А. И. Калачев, Интонационное членение простого повествовательного

kimas skliaustuose šalia „intensyvumo“ kelia klaidinančią sinonimiškumo arba tarpusavio tiesioginės priklausomybės iliuziją. Labai gaila, kad šiame darbe autorius savo skaičiavimuose nenužengė toliau vidurkių ir aritmetinių santykių išvedimo, nors statistinio vertinimo metodiką puikiai taikė savo ankstesniuose darbuose.

J. Statkevičienė jau seniai tyrinėja lietuvių kalbos viendarūšių sakinio dalių, ypač viendarūšių pažyminių, problemas. Autorė mano, kad viendarūšiams ir nevienarūšiams pažyminiams atriboti nepakanka semantinio ir struktūrinio-morfologinio kriterijų. Ji kelia mintį, kad, pavyzdžiui, „kiekybiniais būdvardžiais išreikštų pažyminių viendarūšiškumą ar nevienarūšiškumą gali rodyti tik kontekstas ir intonacija“, todėl eksperimentui ji sukūrė tokius kontekstus – situacijas, kurie vienu atveju „rodė neabejotiną pažyminių lygiavertiškumą, jų vienodą ryšį su pažymimuoju žodžiu“, o kitu – „nelygiavertiškumą, nevienodą ryšį“¹⁵. Tuo autorė, tikriausiai net nejausdama, ir parodo, kad pažyminių viendarūšiškumą ar nevienarūšiškumą lemia pirmiausia loginiai-prasminiai ryšiai vad. giluminė struktūra (deep structure), kurioje pažyminiai turi atitinkamai vienodus arba skirtingus referentus. Todėl kontekstas ir intonacija negali vienodai rodyti pažyminių viendarūšiškumo ar nevienarūšiškumo, nes intonacija priklauso labiau kitam lygmeniui, vad. paviršinei struktūrai (surface structure). Savo straipsnyje „*Vienarūšių ir nevienarūšių pažyminių pagrindinis tonas*“ (p. 218–247) J. Statkevičienė smulkiai nagrinėja viendarūšių ir nevienarūšių pažyminių pagrindinio tono kreivių skirtumus ir panašumus ir pateikia apie tai 12 įvairių išvadų, kurias apibendrintai

предложения в современном английском языке, – Труды ВИИЯ, № 3–4, Вопросы интонации, 1953, 60.

¹⁵ J. Statkevičienė, Vienarūšių ir nevienarūšių pažyminių trukmė, – Garsai, priedė, intonacija (Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, t. 5), Vilnius, 1972, 199.

įvertinti tikslingiau būtų tada, kai bus ištirti ir likusieji prozodiniai požymiai. Tačiau negalima sutikti su tokiu prieštaringu tvirtinimu ir išvada, kad „vienarūšiai pažyminiai ir jų pažymimasis žodis sudaro atskiras sintagmas, nes turi tris sintagmines tono viršūnes. Nevienarūšiai pažyminiai drauge su pažymimuoju žodžiu sudaro vieną sintagmą, kurioje gali būti viena ar dvi sintagminės viršūnės“ (p. 218–223; išretinta cituojant – A. T.). Vadinasi, vienu atveju pagrindinio tono viršūnė yra, o kitu – nėra sintagmiškumo požymis. Labai nekokia yra ir išvada apie tai, kad „pirmojo nevienarūšio pažyminio, kaip ir abiejų viendarūšių, tono kryptį nulemia kirčiuoto skiemens vieta“ žodyje (p. 242), taigi, jeigu pažyminiu bus kitas žodis su kita kirčio vieta, tai ir tono kryptis bus kita. Šiaipjau visus tyrimus autorė atliko kruopščiai, sumaniai naudojos statistinio vertinimo metodais, tik kai kurios išvados gal nepakankamai apgalvotos ir pernelyg smulkmeniškos.

M. Talandienės straipsnyje „*Alternatyvinių klausimų porūšių trukmės bendrumai ir skirtumai*“ (p. 248–264) binariškai lyginama keturių neapibrėžto predikato alternatyvinių klausimų – neutraliųjų, supozicinių, implikacinių ir mišriųjų – santykinė trukmė ir daroma išvada, kad „kuo klausimas ištartas neutraliau, tuo mažesnė jo trukmė“ (p. 264). Patys ilgiausi pasirodo besą mišrieji klausimai, po jų eina implikaciniai, supoziciniai ir neutralieji. Kad „trukmės skirtumus nulemia visų pirma kirčiuotas, ypač frazės kirtį turintis skiemuo“ (p. 262), galima buvo nesunkiai numatyti, nes ide kalbose kirtis, ir žodžio, ir frazės, beveik visada yra lydimas trukmės padidėjimo. Autorė ne visai tiksliai vartoja sąvoką „lygis“, p!g.: „fonologijos ir prosodijos lygyje“ (p. 248), „intonacijos lygyje“ (p. 249).

Pagrindinio tono tyrinėtojams reikėtų įsidėmėti A. Girdenio pastabą apie tai, kad iš oscilogramos gaunami pagrindinio tono dažnumo matavimo duomenys, kai matuojamas „Mikrofotu“ 10 kartų padidintas periodo ilgis, susiję su gana dideliais netikslumais, nes,

pavyzdžiui, 250 mm/sek greičio oscilogramoje periodą neįmanoma išmatuoti didesniu negu 1 mm tikslumu, o tai reiškia, kad 350–400 Hz diapazone netikslumas sudaro apie 60 Hz, t. y. daugiau kaip didžiąją sekundą¹⁶. O jeigu oscilograma daryta 100 mm/sek greičiu, tai netikslumai dar labiau padidėja. Tokiu atveju pagrindinio tono viršūnės lokalizacija, kuri intonacinėje struktūroje dažnai būna reikšminga, tampa nebeapatikimu požymiu. Todėl mes linkę manyti, kad automatinis pagrindinio tono išskyrimas koku nors principu, nors tuo tarpu ir ne be trūkumų, vis dėlto būtų gerokai tikslesnis, negu minėtas rankinis skaičiavimas. Vieną iš tokių palyginti techniškai nesudėtingų pagrindinio tono išskyrimo variantų aprašo J. Gikys straipsnyje „*Paprastas pagrindinio tono registratorius*“ (p. 368–370), kuris veikia filtravimo principu ir esąs „pakankamai tikslus, nes galutinį sprendimą priima operatorius, išvesdamas per piūklo viršūnes kreivę, atitinkančią pagrindinio tono judėjimą“ (p. 368). Kažin, ar operatorius čia laikytinas svarbiausiu tikslumo kriterijumi, nes kaip tiksliai piūklo viršūnių aukštis atitiks signalo pagrindinio tono periodo ilgį, taip operatorius nubrėš ir kreivę (žinoma, jei galės koreguoti koku nors būdu tas vietas, kur prietaiso parodymai aiškiai šlubuos).

Paskutiniame skyrelyje „Metodikos klausimai“ pirmą kartą per visus šešis tomus randame metodinės medžiagos studentams. Ypač pasisekė yra A. Parkerio „*Lietuvių bendrinės*

Laiškas redakcijai

Rašydami plačią ir, gal būt, aštroką mūsų akademinės Gramatikos pirmųjų tomų recenziją, mes, be kita ko, norėjom sukelti nors nedidelę diskusiją dėl tolesnių mūsų gramatikos mokslo bei teorijos kelių ir perspektyvų, taip

¹⁶ A. Girdenis, Prozodinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje, – rec. rink., 165.

kalbos fonetikos pratimai. Pirmoji dalis. Balsiai“ (p. 324–356). Čia labai vykusiai ir vaizdingai susietas balsių artikuliacinis ir akustinis aspektai, o dalis pratimų, parašytų programuoto mokymo metodu, padės studentams savarankiškai suprasti ir išmokti lietuvių kalbos balsių ypatybes. Tačiau balsių transkripcijoje esama tam tikro nenuoseklumo. Jeigu uždaramam ir atvirajam *o* žymėti vartojami skirtingi transkripcijos ženklai [o:] ir [ɔ], tai to paties principo reikėtų laikytis ir transkribuojant *u* ir *i*: [u:] – [ʊ] ir [i:] – [ɪ], nes uždaramo–atvirumo požymis paraleliškai būdingas ir balsiams *u, i*. Balsiui *a* uždaramo–atvirumo koreliacija atvirksčia, todėl būtų galima transkribuoti, pavyzdžiui, [a] – [ɑ:], juo labiau, kad panašios atvirumo–uždaramo koreliacijos balsiai [æ:]–[ɛ] taip pat transkribuojami skirtingais ženklais. Visai nesuprantama, kam žymimas palatalinio priebalsio [j] minkštumas. Ne iš tarptautinės fonetinės transkripcijos arsenalo paimti priebalsių minkštumo ir supriešakėjimo ženklai.

V. Grinaveckis straipsnyje „*Lietuvių kalbos tarmių kirčio atitraukimo ir nukėlimo tyrinėjimo pagrindai*“ (p. 309–323) smulkiai ir studentams suprantamai aiškina, „kaip nustatinėti kirčio atitraukimo ir nukėlimo dėsnius, kaip juos pagrįsti pavyzdžiais ir apskritai kaip aprašyti tuos kirčio pasikeitimus“ (p. 309). Straipsnis parengtas kruopščiai ir apgalvotai, tik ar neprimetinės siūlomas metodas tyrinėtojiui tam tikrų išankstinių schemų bei teorijų.

A. Tekorius

pat ir dėl konkrečių opesnių fonetikos ir morfologijos dalykų. Todėl labai malonu, kad V. Ambrazas, N. Sližienė ir A. Valeckienė į tą recenziją reagavo nemažu straipsniu (žr. *Baltistica* X(2) 1974 177–186) ir pamėgino naujai pasvarstyti vieną kitą recenzijoje pajudintą klausimą.

Šiuo tarpu prie daugelio straipsnyje diskutuojamų teiginių plačiau nesustosim – paliksime tai platesniems specialiems tyrinėjimams.